

doi: <http://dx.doi.org/10.15407/dse2015.02.129>

УДК 364.45

О.О. ДАВИДЮК

канд. соціолог. наук, стар. наук. співроб.

зав. від. з проблем соціальних послуг

Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення

Міністерства соціальної політики України та

Національної академії наук України

E-mail: olena.davydyuk@gmail.com

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕІНТЕГРАЦІЇ БЕЗДОМНИХ ОСІБ, ЯКІ ВТРАТИЛИ ЖИТЛО ВНАСЛІДОК ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Обґрунтована необхідність диференційованого підходу в роботі з бездомними особами, які втратили житло внаслідок позбавлення волі. Розглянуто правові норми щодо соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, та проаналізовано вітчизняні реалії щодо заходів соціальної підтримки визначеної категорії бездомних. За результатами емпіричного дослідження виявлені основні соціально-демографічні характеристики бездомних осіб, які втратили житло внаслідок позбавлення волі, охарактеризовано стан здоров'я, засоби існування, визначено специфіку потреб щодо реінтеграції. Надано рекомендації щодо впровадження ефективних соціальних заходів підтримки даної категорії бездомних осіб на основі виявлених специфічних потреб. Особливу увагу приділено проблемам працевлаштування – показано, що саме працевлаштування є головною умовою процесу ефективної соціальної реінтеграції та адаптації бездомних осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Виявлено проблемні аспекти працевлаштування цієї категорії осіб, не здатних конкурувати на ринку праці, важливим напрямом підвищення зайнятості серед цієї категорії осіб визначено розвиток спеціалізованих соціально-економічних підприємств.

Ключові слова: бездомність, позбавлення волі, реінтеграція, специфічна потреба, соціально-демографічна характеристика.

Е.А. Давидюк

канд. социол. наук, старш. науч. сотр., зав. отд. по проблемам социальных услуг

Научно-исследовательский институт труда и занятости населения

Министерства социальной политики Украины

и Национальной академии наук Украины

E-mail: olena.davydyuk@gmail.com

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ РЕИНТЕГРАЦИИ БЕЗДОМНЫХ ГРАЖДАН, УТРАТИВШИХ ЖИЛЬЕ ВСЛЕДСТВИЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

Обоснована необхідність диференційованого підходу в роботі з бездомними людьми, потерявшими жилье в результате лишения свободы. Рассмотрены правовые нормы по социальной адаптации лиц, освобожденных из мест лишения свободы, и проанализированы отечественные реалии относительно мер социальной поддержки данной категории бездомных. По результатам эмпирического исследования выявлены основные социально-демографические характеристики бездомных лиц, утративших жилье

© ДАВИДЮК О.О., 2015

в результате лишения свободы, охарактеризовано состояние здоровья, средства существования, определена специфика потребностей в реинтеграции. Даны рекомендации по внедрению эффективных социальных мер поддержки данной категории бездомных лиц на основе выявленных специфических потребностей. Особое внимание уделено проблемам трудоустройства — показано, что именно трудоустройство служит главным условием процесса эффективной социальной реинтеграции и адаптации бездомных лиц, освобожденных из мест лишения свободы. Выявлены проблемные аспекты трудоустройства данной категории лиц, не способных конкурировать на рынке труда, важным направлением повышения занятости среди данной категории лиц определено развитие специализированных социально-экономических предприятий.

Ключевые слова: бездомность, лишение свободы, реинтеграция, специфическая потребность, социально-демографическая характеристика.

O.O. Davydyuk

PhD (Sociology), Head of Department of Social Services
Institute of Labor and Employment
Ministry of Social Policy and
National Academy of Sciences of Ukraine
01030, Kyiv-30, I. Franko str., 15b
E-mail: olena.davydyuk@gmail.com

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE REINTEGRATION OF HOMELESS PEOPLE WHO LOST THEIR HOMES AS A RESULT OF IMPRISONMENT

The article is about topicality of a differentiated approach in working with homeless people who lost their homes due to imprisonment. Considered The law on social adaptation of persons released from prison is considered and analyzed domestic realities on measures of social support for certain categories of homeless people are analyzed. According to the results of empirical research identified the main socio-demographic characteristics of homeless people who lost their homes due to imprisonment are identified, described their health, livelihoods are described, defines their specific needs for reintegration are defined. The recommendations on the implementation of effective social support measures of the categories of homeless people are identified on the basis of specific needs. Particular attention is paid to the problems of employment — it is shown that employment is a major prerequisite for effective adaptation and social reintegration of homeless persons released from prison. The identified aspects of employment of this category of persons who are not able to compete in the labor market, the development of specialized socio-economic enterprises is noted as an important area of increasing employment among this category of persons mentioned development of specialized socio-economic enterprises.

Key words: homelessness, incarceration, reintegration, specific needs, socio-demographic characteristics.

Постановка проблеми. Соціальна адаптація та реабілітація осіб, звільнених із місць позбавлення волі, які поповнюють групу бездомних громадян України, є важливим завданням державної влади та органів місцевого самоврядування. Ця тема стає все актуальнішою з кожним роком, адже кількість людей, які стають бездомними, постійно зростає внаслідок складних соціально-економічних умов.

Після звільнення колишні ув'язнені стикаються з масою соціальних проблем. Насамперед, це відсутність житла, засобів до існування, постійної роботи. Значна частина звільнених втратила соціально корисні зв'язки, потребує психологічної, соціальної, юридичної та медичної допомоги. Як показує досвід, звільнені з місць позбавлення волі люди часто повертаються до колишнього способу життя або поповнюють лави бездомних. Одна з основних причин — складна соціальна адаптація.

Тому в структурі такої соціальної групи, як бездомні, особливо ускладненим є процес реінтеграції осіб, що втратили житло внаслідок позбавлення волі. Зазначимо, що під колишніми ув'язненими як групою ризику розуміємо не всіх тих, хто взагалі

протягом життя відбував покарання у місцях позбавлення волі, а тільки тих, хто знаходиться в стані реінтеграції в суспільство після відбуття покарання. Покарання у вигляді позбавлення волі позначається на всьому подальшому житті і кар'єрі людини, а саме на її психологічному стані та конкурентоспроможності на ринку праці.

Україна перебуває на етапі формування політики щодо бездомності, тому вивчення специфічних потреб окремих соціально-демографічних категорій у структурі такої соціальної групи як бездомні особи, дозволить ефективніше вибудовувати стратегії підтримки бездомних, здійснювати цільовий розподіл коштів та ресурсів, гнучкіше реагувати на потреби цієї категорії.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Понад десятирічний досвід роботи з бездомними у нашій країні та вивчення міжнародного досвіду повернення бездомних до нормального способу життя вказав на необхідність диференційованого підходу в роботі з цією групою населення. Соціологічні дослідження, проведені, зокрема, Центром перспективних соціальних досліджень, дозволили обґрунтувати твердження, що сукупність бездомних осіб як соціальної групи за своїми соціально-демографічними та культурно-психологічними характеристиками є неоднорідною. Отже, потребує диференційованих підходів та засобів реінтеграції, різні категорії бездомних всередині даної соціальної групи мають різні специфічні потреби. Тому проблематика реінтеграції бездомних осіб, які втратили житло внаслідок позбавлення волі, знаходиться на перетині досліджень практики роботи з бездомними (Н. Кабаченко (N. Kabachenko), Л. Соловій (L. Soloviy), С. Ананко (S. Ananko), М. Соха (M. Sokha)) та напрацювань у галузі соціальної роботи з особами, що звільняються з місць позбавлення волі (Т. Журавель (T. Zhuravel), В. Калівошко (V. Kalivoshko), О. Кочеміровська (O. Kochemirovska), В. Проскура (V. Proskura), О. Вакуленко (O. Vakulenko)). Однак проблема опрацювання та втілення соціальних технологій, які б охоплювали способи організації сприяння засудженим у створенні передумов для успішної адаптації на етапі відбування покарання, а також безпосередніх засобів соціальної адаптації після звільнення за умов відсутності житла, поки що залишається недостатньо розробленою.

Мета статті – виявити специфічні характеристики, потреби, рівень соціальної підтримки бездомних осіб, які втратили житло внаслідок позбавлення волі, для оптимізації заходів щодо їх реінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Важливим чинником успішної соціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, є наявність житла після звільнення, як однієї з базових потреб людини для її життєдіяльності. Зокрема, статтею 47 Конституції України передбачено, що кожен громадянин має право на житло [1]. Держава створює умови, за яких кожен громадянин має можливість побудувати своє житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою або органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату згідно із законом.

У реальному житті значній кількості засуджених нема куди повертатись після звільнення, вони часто стикаються з тим, що навіть маючи певну житлову площу до ув'язнення, втрачають її на момент після звільнення. З'ясовується, що вони втратили житло з різних причин: родичі за час відсутності ув'язненого продають житло чи виписують його з помешкання (зрозуміло, з порушенням законодавства), або відбуваються незаконні операції з нерухомістю з боку шахраїв.

Адміністрація установ виконання покарань у відповідності до нормативно-правових актів, що регламентують питання ресоціалізації, соціальної адаптації засуджених, є головним суб'єктом, що відповідає за соціально-побутове влаштування осіб, які готуються до звільнення, у тому числі шляхом визначення місця проживання засудженого. Кримінально-виконавчим кодексом України, а саме ч. 1 статті 156 передбачено, що адміністрація установи не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання через територіальні органи внутрішніх справ і центри зайнятості населення вживає заходів до трудового і побутового влаштування засудженого за обраним ним місцем проживання [2]. Координація взаємодії суб'єктів соціального патронажу здійснюється на основі «Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [3].

Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» також передбачено вирішення житлових питань засуджених [4]. Зокрема, у п. 2 статті 10 цього закону йдеться про те, що звільнені особи, які потребують поліпшення житлових умов, мають право на отримання житлового приміщення в порядку, передбаченому законодавством. Там само зазначено, що до звільнення з установ виконання покарань за особами, які відбувають покарання, зберігається житлове приміщення, яке вони на законних підставах займали до засудження. У статті 71 Житлового кодексу уточнено, що житлове приміщення зберігається у випадках взяття під варту або засудження до арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк чи довічне позбавлення волі – протягом усього часу перебування під вартою або відбування покарання, якщо в цьому будинку, квартирі (їх частині) залишилися проживати інші члени сім'ї [5]. Якщо у цьому будинку, квартирі (їх частині) не залишилися проживати інші члени сім'ї, це житло може бути надано за договором оренди (найму) у встановленому законом порядку іншому громадянину до звільнення таких осіб з-під варти або відбуття ними покарання.

Основні питання надання та використання житлового фонду громадянами України регулюються нормами житлового законодавства. Житлове законодавство сьогодні – це, передусім, Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 № 5464, Постанова Ради Міністрів Української РСР і Української республіканської ради професійних спілок від 11.12.1984 № 470 «Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР», Закон України від 12.01.2006 № 3334-IV «Про житловий фонд соціального призначення» [6, 7].

Відповідно до статті 128 Житлового кодексу, порядок надання житлової площі в гуртожитках для тимчасового проживання осіб, які відбували покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк і потребують поліпшення житлових умов або їхня житлова площа тимчасово заселена, або повернути їм колишнє житлове приміщення немає можливості, визначається відповідними органами місцевого самоврядування.

Ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» є фактично першим важливим кроком на шляху реформування відносин у сфері надання безкоштовного житла. Соціальне житло – це житло всіх форм власності (крім соціальних гуртожитків) із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк.

Для того, щоб одержати соціальне житло, необхідно перебувати на соціальному квартирному обліку.

Соціальний квартирний облік здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування за місцем проживання громадян, які мають право на отримання квартир із житлового фонду соціального призначення, після набуття ними повної цивільної дієздатності. Надання громадянам житла з житлового фонду соціального призначення здійснюється за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування.

Зазначені процедури вимагають наявності необхідного комплексу документів у особи, проте значна частина колишніх ув'язнених не мають документів, що засвідчують особу, відповідно автоматично «випадають» з цієї системи.

Найголовніше, що державні програми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, носять декларативний характер, оскільки впираються в бюджетне законодавство України. Згідно зі Статтею 91 Бюджетного кодексу України, всі соціальні програми для цих верств населення фінансуються тільки за рахунок місцевих бюджетів [8]. Але особи, які звільняються з місць позбавлення волі, переважно не мають постійного місця проживання та реєстрації, тому не вважаються членами територіальної громади і на них не спрямовуються кошти місцевих бюджетів.

Таким чином, сучасні правові норми не супроводжуються створенням умов, що запобігають бездомності громадян, які звільняються з місць позбавлення волі. Законодавство передбачає певні заходи щодо зниження ризику потрапляння колишнього ув'язненого в стан бездомності, однак на практиці в більшості випадків вони не діють.

Вирішення питань, пов'язаних з ресоціалізацією колишнього ув'язненого, починається в кращому випадку тільки тоді, коли він сам, уже після звільнення, звертається до відповідного органу або благодійної організації.

Загалом, опрацювання рекомендацій та цільових програм по роботі з бездомними особами в Україні вкрай ускладнене через проблеми збирання статистичної інформації, визначення кількісних характеристик, що в свою чергу ускладнює розробку адекватних, дієвих заходів з подолання явища бездомності. Крім того, вже задіяні соціальні програми та заходи потребують аналізу поточних результатів, виявлення недоліків, негативних тенденцій та розробки корегувальних рекомендацій. Тому необхідним є залучення результатів емпіричних досліджень бездомності. Щодо досліджуваної категорії бездомних осіб, то за даними соціологічного дослідження «Соціальний портрет бездомних осіб» (2012)¹ [9], було визначено, що серед опитаних кількість тих, хто втратив житло внаслідок позбавлення волі, становить 18,3 %. Це переважно чоловіки – 82,9 % (жінок, відповідно, 17,1 %). Здебільшого це особи працездатного віку (рис. 1).

Освітній рівень опитаних представлений середньою та середньою спеціальною освітою (рис. 2). З вищою освітою лише 5,8 %, а от неповну середню мають 15,1 %. Наведені дані ще раз підкреслюють той факт, що цій категорії важко працевлаштуватись – по-перше, через низький освітній рівень, по-друге – через неприйняття роботодавцями їхнього кримінального минулого.

¹ Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та Національної академії наук України проведено опитування (методом анкетування) бездомних осіб з березня по липень 2012 року в 18 областях України, АР Крим, в м. Київ та м. Севастополь. Згідно з розрахунковою вибірковою моделлю було опитано 982 респондента.

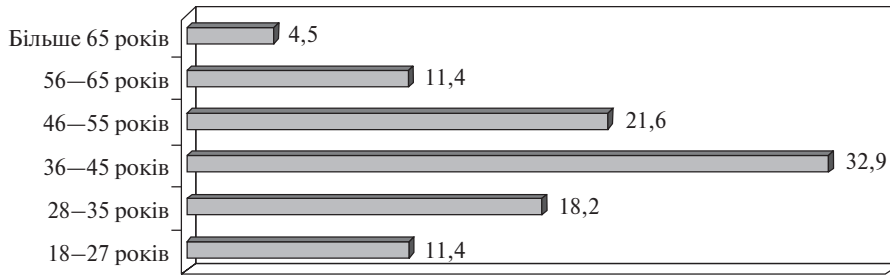

Рис. 1. Розподіл бездомних осіб, що втратили житло внаслідок позбавлення волі, за віком, %
Джерело: побудовано автором за даними [9].

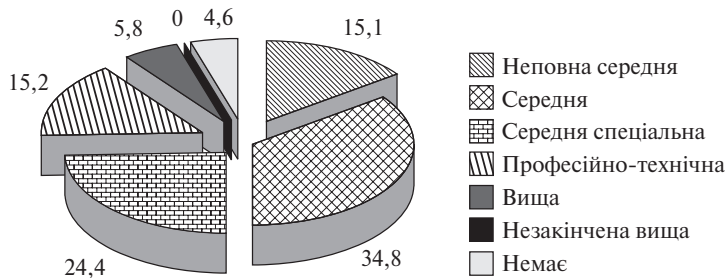

Рис. 2. Розподіл бездомних осіб, що втратили житло внаслідок позбавлення волі, за освітою, %
Джерело: побудовано автором за даними [9].

Серед бездомних осіб, що втратили житло внаслідок позбавлення волі, 75,8 % мають документи, що засвідчують особу; однак 24,1 % зазначили, що не мають таких документів. Фактично половина опитаних (46,5 %) не мають реєстрації.

Переважна більшість опитаних проживають у притулку (42,8 %) та у центрі реінтеграції (29,8 %) (таблиця). Значна частина (14,2 %) перебувають на вулиці.

Як бачимо з рис. 3, основним засобом існування для 45,4 % опитаних є допомога родичів і друзів. Тимчасовою працею заробляють на життя лише 19,3 %, і це при тому, що переважна більшість опитаних – працездатного віку. Допомогою благодійних закладів користуються 19,3 %, а допомогою держави лише 12,5 %, до речі, це найнижчий показник серед засобів існування.

Таблиця 1. Розподіл бездомних осіб, що втратили житло внаслідок позбавлення волі, за місцем проживання на час опитування, %

Місце проживання	2012
У притулку	42,8
На вулиці	14,2
У родичів	3,9
У знайомих	7,8
У центрі реінтеграції	29,8
У соціальному готелі	1,3

Джерело: розраховано автором за даними [9].

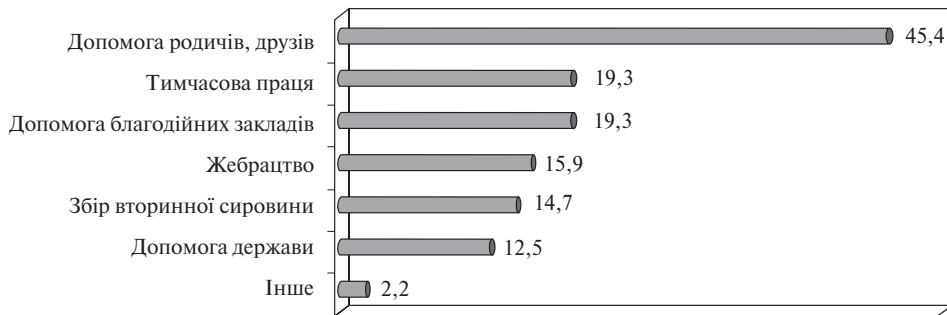

Рис. 3. Розподіл відповідей бездомних осіб, що втратили житло внаслідок позбавлення волі, щодо засобів існування, %

Джерело: побудовано автором за даними [9].

Щодо стану здоров'я, то лише 42,5 % зазначили, що цілком здорові. Серед опитаних бездомних, які хворі на туберкульоз, тих, хто втратив житло внаслідок позбавлення волі – 42,8 %; серед хворих на ВІЛ/СНІД – 33,4 %, серед хворих на гепатит – 30,7 %.

Серед бездомних осіб, які втратили житло внаслідок позбавлення волі, 94,3 % зазначили, що прагнуть повернутися до повноцінного життя, важко відповісти – 5,7 %, і жодної відповіді, яка б заперечувала це бажання.

Для цього опитаним необхідно, в першу чергу, отримати житло (70,9 %) та знайти роботу (55,8 %) (рис. 4). Враховуючи той факт, що лише 19,3 % засобом існування назвали тимчасову працю, а прагнуть працювати більше половини респондентів, знову акцентується увага на складностях працевлаштування цієї категорії бездомних, які, зважаючи ще й на віковий розподіл, потребують розробки окремих підходів щодо працевлаштування.

Отримання житла бездомними особами за сучасної соціально-економічної ситуації взагалі видається нездійсненим завданням, тому переорієнтація в роботі з проблемними категоріями бездомних саме на працевлаштування вбачається пріоритетним напрямом.

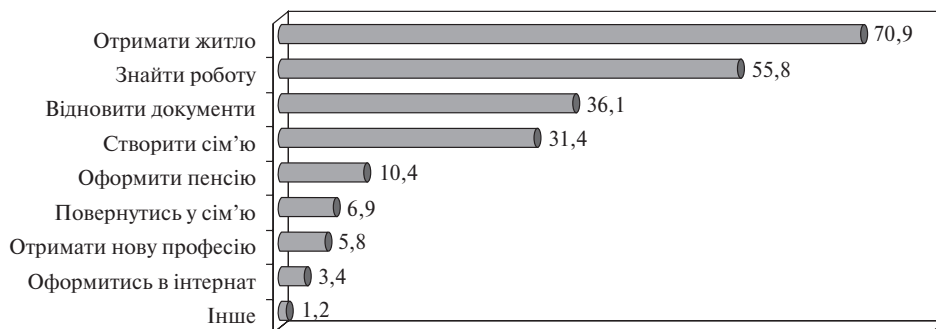

Рис. 4. Розподіл відповідей бездомних осіб, що втратили житло внаслідок позбавлення волі, на питання «Що Вам необхідно для повернення до повноцінного життя?», %

Джерело: побудовано автором за даними [9].

Для колишніх в'язнів, які ще й поповнюють групу бездомних – це потрапляння у замкнене коло, в ситуацію подвійної виключеності з суспільного життя. Робота як можливість подолання стану бездомності стає для цієї категорії нездійсненим завданням. По суті, сьогодні ці люди приречені на відторгнення суспільством. В Україні досі не існує загальнодержавного масштабного проекту щодо соціальної реабілітації людей, які звільнилися з місць позбавлення волі, та осіб без певного місця проживання. Це питання залишається відкритим. На наш погляд, перш за все потрібно переконати суспільство в тому, що люди, які звільняються з місць позбавлення волі та опиняються на вулиці, це така ж частина суспільства і саме воно повинно бути зацікавленим, щоб ця частина була якісною і продуктивною.

Розробляючи рекомендації щодо пом'якшення бездомності серед осіб, які виїшли із місць позбавлення волі, в першу чергу варто зацентувати увагу на тому, що робота щодо зниження ризику потрапляння в статус бездомного стосується не тільки періоду після ув'язнення, але і набагато більш раннього етапу утримання під вартою. Так, роботу щодо правильного оформлення відповідних документів треба починати ще під час оформлення в СІЗО, і заходи щодо збереження накопиченого людського капіталу повинні вживатися протягом усього терміну перебування в пенітенціарній установі. По можливості, якщо це допускають умови ув'язнення і поведінка самого ув'язненого, за деякий час до звільнення необхідно вживати додаткових заходів з його попередньої соціальної адаптації.

Останнє можливо в різних форматах – зокрема, різні артлі, де використовується праця колишніх ув'язнених. Виробництво такого роду має кілька переваг: колишні ув'язнені набувають певних робочих навичок; у них з'являється можливість заробітку; таким виробництвам легше контактувати з владою (придбання «позитивного» статусу) тощо. Однак є тут і суттєві мінуси, головний з яких полягає в тому, що в даному випадку не вирішується питання ресоціалізації та повернення до нормальної трудової діяльності, оскільки це лише пропозиція працевлаштування. Крім того, не всяке подібне виробництво здатне приносити стабільний і гідний прибуток. Але в цілому, в якості проміжного рішення, що перешкоджає зростанню бездомності та соціальної виключеності колишніх ув'язнених, описаний варіант працевлаштування є достатньо ефективним.

У подальшому працевлаштуванні (оскільки саме воно є головною умовою процесу ефективної соціальної реінтеграції та адаптації бездомних осіб, звільнених із місць позбавлення волі, та, враховуючи проблемні аспекти працевлаштування даної категорії осіб, не здатних конкурувати на ринку праці) важливим напрямом підвищення зайнятості для даної категорії є розвиток соціально-економічних підприємств. Саме вони забезпечують роботою людей, які внаслідок складних життєвих обставин (бездомність, звільнення з місць позбавлення волі) не можуть працевлаштуватися на звичайних підприємствах, а одержаний прибуток на таких підприємствах спрямовується на підтримку соціально вразливих людей.

Важливо зазначити, що жодна служба сама по собі і, відповідно, жоден фахівець сам по собі не може надати уразливого клієнту весь спектр необхідних послуг для вирішення його проблем – потрібен комплексний підхід, тобто організація міжвідомчої взаємодії, ретельне планування, опрацювання плану втручання і контроль над його втіленням у життя, адже сам клієнт цей план побудувати і втілити в життя, як правило, не може.

Таким чином, уразливого клієнту з множинними проблемами потрібна ретельно спланована, координована допомога, щоб він зміг досягти позитивних змін і з часом

унезалежитися від допомоги соціальних служб. Тому в якості основного методу вирішення проблем бездомних осіб, які звільнились із місць позбавлення волі, є соціальний супровід:

- по-перше, зміцнюється позитивна соціальна практика клієнта: у громадян з'являється віра в можливість захисту своїх прав; з'являються необхідні навички спілкування з представниками органів влади;
- по-друге, відбувається поліпшення психологічного, соціального стану і, як наслідок, життєвої активності, а в цілому і якості життя клієнта, виникає основа для поступового переходу клієнта до самостійного вирішення проблем, без участі спеціальних служб;
- по-третє, у процесі соціального супроводу вдається отримати важливу інформацію про наявні проблеми, про ефективність роботи тих чи інших служб, а також щодо нормативно-правових актів, які регулюють різні дотичні сфери, що дозволяє напрацьовувати рекомендації для представників влади.

Тому серед найважливіших видів потрібної соціальної допомоги для осіб, які втратили житло внаслідок позбавлення волі, доцільно виділити подальшу розбудову комунальних та недержавних закладів із надання наявного переліку традиційних соціальних послуг особам, звільненим із місць позбавлення волі. Найбільш актуальною діяльністю в зазначеному напрямі наразі видається кількісний розвиток мережі допомоги звільненим (значне збільшення чисельності закладів) та удосконалення порядку і, головне, практики взаємодії цих закладів із державними організаціями, від яких залежить ефективність допомоги – передовсім, місцевими підрозділами держадміністрацій, систем виконання покарань та внутрішніх справ.

Висновки. Незважаючи на низку нормативно-правових актів, що спрямовані на підготовку до звільнення та підтримку осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі, проблема бездомності вчорашніх в'язнів не є об'єктом активних дій держави, а відсутність достовірного моніторингу порушень прав цієї категорії бездомних та оцінки масштабів цього соціального явища не дозволяє напрацьовувати ефективну комплексну стратегію профілактики бездомності серед ув'язнених та їхньої реінтеграції. Багато питань, без вирішення яких неможливо створити повноцінну систему протидії зростанню бездомності серед колишніх ув'язнених, поки залишаються без відповіді. Це стосується, зокрема, відомчих обмежень та адміністративних бар'єрів, що ускладнюють доступ бездомних до ринку праці, медичної допомоги, освітніх інститутів, інформації, правового захисту.

Варто зазначити, що державна пенітенціарна система в принципі не налаштована на дієву допомогу тим, хто звільняється, тому що своє головне призначення вбачає в іншому – забезпечити ефективне виконання покарання. А потужність інших державних та недержавних служб і закладів з надання соціальних послуг звільненим настільки незначна порівняно з масштабом явища, що не може забезпечити масового вирішення найнагальніших питань. Продуктивній діяльності з подолання соціальної виключеності осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, в Україні на цей час перешкоджають такі чинники:

- декларативність правових норм, що регулюють підтримку колишніх ув'язнених;
- спеціальні заклади для бездомних не вирішують проблеми у зв'язку із короткостроковістю перебування в них тих, хто потребує допомоги і житла;
- негативне ставлення керівників підприємств до прийому кадрів із числа колишніх ув'язнених;

- відсутність відповідних економічних стимулів;
- повна або часткова втрата навичок із вирішення життєво важливих проблем за час перебування в ув'язненні;
- неможливість вирішити свої проблеми самостійно, оскільки зароблених у закладах відбування покарань мізерних грошей для цього абсолютно недостатньо;
- розрив соціально корисних зв'язків і ускладнене виникнення нових, у тому числі через те, що ув'язнені відбувають строк не в регіоні свого проживання;
- практично повна відсутність зв'язку між закладами відбування покарань, ув'язненими і громадянським суспільством.

Бездомні особи, які втратили житло внаслідок позбавлення волі, найбільше потерпають від таких проблем:

- правова незахищеність – у цільовому середовищі переважає недостатня поінформованість про свої права/обов'язки, організації, які сприяють реалізації їхніх прав, відповідно, необізнаність, а отже й недоступність допомоги ззовні формує стереотип меншовартості, другосортності;
- паспортизація – фактично третина звільнених не отримують паспортів в установах виконання покарань, що позбавляє їх можливості знайти тимчасове житло, отримати реєстрацію, влаштуватися на роботу;
- стан здоров'я – режим утримання в установах виконання покарань не дозволяє скоротити захворюваність на туберкульоз, навпаки, здоров'я за час ув'язнення істотно погіршується, в'язні інфікуються новими небезпечними для життя хворобами; серед звільнених туберкульоз трапляється в 25–30 разів частіше, ніж у середньому серед населення країни; на волі більшість хворих не отримують своєчасного обстеження та якісного лікування, внаслідок чого стають розповсюджувачами небезпечної хвороби, перебування у стані бездомності додатково погіршує ситуацію;
- працевлаштування – особи даної категорії мають недостатній професійний рівень, низьку мотивацію до праці, незадовільний стан здоров'я, схильність до неадекватної поведінки і порушення трудової дисципліни. Тому вони менш затребувані роботодавцями, частіше схильні до ризику звільнення і дискримінації під час прийому на роботу. Одна з головних проблем полягає в тому, що ці люди можуть погіршити своє становище, погоджуючись на незатребувані робочі місця, в низькооплачувані галузі промисловості, з невеликими можливостями кар'єрного росту тощо. У результаті для тих, хто дійсно прагне змінити своє життя, виникає додатковий бар'єр. Переваги стабільного способу життя представляються незначними, оскільки не призводять до реального повернення людини в суспільство, а, навпаки, затягують її в замкнене коло низьких заробітків і маленьких перспектив.

Бездомні особи, які втратили житло внаслідок позбавлення волі, потребують окремої уваги ще і з тієї причини, що потенційно в якості засобу існування можуть обрати повернення до злочинної діяльності. Багато хто з колишніх в'язнів, яким не пощастило натрапити на осередок соціальної допомоги, або забракло бажання, інформації, інших можливостей для звернення по допомогу, має сумні перспективи: бездомність, нелегальне існування, випадкові заробітки, рецидив криміналу. За цих умов дехто вбачає найбільш прийнятним повернення до в'язниці.

Усі проблеми, з якими стикається досліджувана категорія громадян, а також знайдені рішення варто фіксувати і аналізувати. Про виявлені проблемні зони необхідно

повідомляти владу як інструмент лобювання внесення системних змін в організацію роботи з бездомними. Реалізуючи заходи комплексно, системно і послідовно можна суттєво зменшити труднощі соціальної адаптації цієї категорії громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV (Редакція станом на 09.06.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
3. Порядок взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, від 28.03.2012 № 478/5/180/375/212/258. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0487-12>
4. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>
5. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 № 5464-X. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>
6. Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР : Постанова Ради Міністрів Української РСР і Української республіканської ради професійних спілок від 11.12.1984 № 470. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/470-84>
7. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України від 12.01.2006 № 3334-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3334-15>
8. Бюджетний кодекс України від 11.08.2013, підстава 242-18. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
9. *Льчук Л.І., Давидюк О.О.* Соціальний портрет бездомних осіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=266:2013-04-01-14-42-39&catid=43:2013-03-29-12-45-45&Itemid=48

REFERENCES

1. Konstitutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. Retrieved from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Kryminal'no-vykonavchyy kodeks Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV (Redaktsiya stanom na 09.06.2013) [Penal Code of Ukraine from 11.07.2003 №1129-IV (Revision as of 06/09/2013)]. Retrieved from : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
3. Poryadok vzayemodiyi ustanov vykonannya pokaran' ta sub'yektiv sotsial'noho patronazhu pid chas pidhotovky do zvil'nennya osib, yaki vidbuvayut' pokarannya u vydi obmezheniya voli abo pozbavleniya voli na pevnyy strok: Nakaz Ministerstva yustytysiyi Ukrainy, Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrainy, Ministerstva osvity i nauky, molodi i sportu Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorov'ya Ukrainy, vid 28.03.2012 № 478/5/180/375/212/258 [The order of interaction of penal institutions and social patronage subjects in preparation for the release of persons serving a sentence of restriction of liberty or imprisonment for a term: Decree of the Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Education, Youth and Sports Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine of 28.03.2012 №478/5/180/375/212/258]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0487-12> [in Ukrainian].
4. Pro sotsia'nu adaptatsiyu osib, yaki vidbuvayut' chy vidbulu pokarannya u vydi obmezheniya voli abo pozbavleniya voli na pevnyy strok: Zakon Ukrayiny vid 17.03.2011 №3160-VI [On social adaptation of persons who are serving or have served their sentences in restraint of liberty or imprisonment for a term: the Law of Ukraine of 17.03.2011 №3160-VI]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3160-17> [in Ukrainian].

5. Zhytlovyy kodeks Ukrayins'koyi RSR vid 30.06.1983 № 5464-X [Housing Code of the Ukrainian SSR of 30.06.1983 №5464-X]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennya Pravyl obliku hromadyan, yaki potrebuyut' polipshennya zhytlovykh umov, i nadannya yim zhylykh prymishchen' v Ukrayins'kiy RSR: Postanova Rady Ministriv Ukrayins'koyi RSR i Ukrayins'koyi respublikans'koyi rady profesiynykh spilok vid 11.12.1984 № 470 [On approval of the Rules of registration of citizens who need better housing, and providing them with premises in the Ukrainian SSR Council of Ministers of the Ukrainian SSR and Ukrainian Trade Unions Council of 11.12.1984 №470]. Retrieved from : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF> [in Ukrainian].
7. Pro zhytlovyy fond sotsial'noho pryznachennya: Zakon Ukrainy vid 12.01.2006 № 3334-IV [On Social Housing: Law of Ukraine on 12.01.2006 №3334-IV]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3334-15> [in Ukrainian].
8. Byudzhetnyy kodeks Ukrainy vid 11.08.2013, pidstava 242-18 [The Budget Code of Ukraine from 11.08.2013, the base 242-18]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].
9. Ilchuk, L.I., Davydyuk, O.O. (2013). Sotsial'nyy portret bezdomnykh osib [Social portrait of the homeless]. Retrieved from : http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=266:2013-04-01-14-42-39&catid=43:2013-03-29-12-45-45&Itemid=48 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 18.02.2015.